

ПОРУШЕННЯ ПРИНЦИПУ ПОВАГИ ОСНОВНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПІД ЧАС АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ НА СХОДІ УКРАЇНИ

VIOLATION OF THE PRINCIPLE OF RESPECT FOR FUNDAMENTAL HUMAN RIGHTS AND FREEDOMS BY RUSSIA'S AGGRESSION IN EASTERN UKRAINE

Задорожній О.В.,

*кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

У статті розглядаються порушення міжнародно-правового принципу поваги основних прав і свобод людини під час здійснення агресії Російської Федерації в деяких районах Луганської і Донецької областей України. Дії підконтрольних РФ бойовиків і терористів розглядаються, як дії безпосередньо РФ, так і її збройних сил. Підкреслюється, що військова агресія РФ на Сході України супроводжується грубими і масовими порушеннями прав людини і основних свобод, передбачених міжнародним правом.

Ключові слова: агресивна війна, грубі і масові порушення прав людини, тортури, викрадення, знущання над бранцями, порушення норм міжнародного права, відповідальність за порушення норм міжнародного права.

В статье рассматриваются нарушения международно-правового принципа уважения основных прав и свобод человека при осуществлении агрессии Российской Федерации в некоторых районах Луганской и Донецкой областей Украины. Действия подконтрольных РФ боевиков и террористов рассматриваются, как действия непосредственно РФ, так и ее вооруженных сил. Подчеркивается, что военная агрессия РФ на Востоке Украины сопровождается грубыми и массовыми нарушениями прав человека и основных свобод, предусмотренных международным правом.

Ключевые слова: агрессивная война, грубые и массовые нарушения прав человека, пытки, похищения, издевательства над пленниками, нарушение норм международного права, ответственность за нарушение норм международного права.

Considered a violation of the international law principle of respect for fundamental rights and freedoms in course of Russian aggression in some areas of Lugansk and Donetsk regions of Ukraine. Actions of controlled by RF militants and terrorists are considered as direct actions of Russia as well as the actions of its armed forces. Emphasized military aggression of Russia in Eastern Ukraine accompanied by gross and massive violations of human rights and fundamental freedoms under international law.

Key words: aggressive war, gross and massive human rights violations, torture, kidnapping, abuse of prisoners, violations of international law, responsibility for violations of international law.

Актуальність теми. Агресія Російської Федерації у Луганській і Донецькій областях супроводжується брутальними, системними, масовими порушеннями основних прав людини. Це зумовлює необхідність як теоретичного узагальнення цих діянь, так і обґрунтування відповідальності РФ як держави за порушення норм і принципів міжнародного права.

На теоретичному рівні в сучасній літературі міжнародного права України грубі і масові порушення прав людини в ході агресії Російської Федерації на Сході України (в окремих районах Донецької і Луганської областей) не досліджувались.

Мета статті – обґрунтувати відповідальність Російської Федерації за грубі і масові порушення прав людини, що здійснюються під час агресії РФ в окремих районах Донецької і Луганської областей України.

Виклад основного матеріалу. У квітні 2014 р. одним із перших збройних загонів бойовиків став загін представника російських спецслужб Гірка, що 12.04.2014 р. захопив Слов'янськ Донецької області. З цього моменту і до звільнення міста у полоні бойовиків побувало 40 журналістів, в тому числі іноземних, до полонених застосовувалися тортури [20, 21]. За повідомленням журналіста М. Левіна, 13 квітня у Слов'янську озброєні терористи розстрілювали

групи людей «впритул» [40], 15 квітня викрадено авто охоронної фірми, охоронця розстріляли [31]. 22 квітня О. Турчинов повідомив, що біля Слов'янська знайдено тіла двох по-звірячому закатованих людей, одним з яких виявився депутат Горлівської міськради, член партії «Батьківщина» В. Рибак, якого напередодні викрали терористи [33].

У травні відбулося захоплення бойовиками ряду інших міст Донецької та Луганської областей, в яких вони відкрито грабували, захоплювали у заручники, катували, вбивали цивільне населення. Так, 17.05.2014 р. опубліковано список із 7 заручників бойовиків. 26 травня у Донецьку взято у заручники 2 групи спостерігачів ОБСЄ [38]. В одному зі звітів Human Rights Watch йдеться про те, що, починаючи з квітня 2014 р., озброєні бойовики «ДНР» та «ЛНР» захопили сотні мирних жителів, переслідували можливих критиків, зокрема журналістів, проукраїнських політичних активістів, релігійних активістів, а інколи членів їх сімей [24]. У період з 23 по 30 червня в одному лише Донецьку зареєстровано 500 злочинів проти місцевих жителів [29].

18.06.2014 р. журналіст С. Шаповал, що 23 дні перебував у заручниках «ДНР», засвідчив про катування, яким піддавався він та інші заручники: для

бойовиків катування були засобом розваги [32]. 3 червня про викрадення і катування представниками «ЛНР» розповіли журналісти В. Бондаренко та М. Осовський [42], пізніше з'явилися десятки подібних свідчень. Лише «HRW» задокументувала свідчення 12 осіб про побиття, ножові поранення, сигаретні опіки та інші тортури, вчинені терористами [24].

У доповіді Управління Верховного комісара Організації Об'єднаних Націй з прав людини, оприлюдненій 15.07.2014 р., сказано про 717 осіб, викрадених «озброєними групами у Східній Україні» в період із середини квітня до середини липня [15]. 21.07.2014 р. МВС України повідомило про те, що у визволеному Слов'янську виявили масове поховання місцевих жителів, яких вбили російські бойовики [30]. 28.07.2014 р. після звільнення міста затриманий бойовик «ДНР» на допиті засвідчив постійні грабежі, вбивства мирних людей, звалтування жінок та дівчат і подальші їхні вбивства [34].

22.08.2014 р. бойовики «ЛНР» вбили почесного консула Литви у Луганську М. Зеленця [12]. Наприкінці серпня 2014 р. Центр зі звільнення заручників опублікував список із 500 заручників «ДНР» і «ЛНР» [28].

У Доповіді Моніторингової місії УВКПЛ ООН з прав людини в Україні від 17.08.2014 р. констатовано, що незаконні збройні формування на сході України викрадають цивільне населення заради викупу, обміну, піддають полонених тортурам або вбивають. Зафіксовано понад 900 випадків викрадень, з них: 46 журналістів, 26 представників ОБСЄ, 22 депутати, члени політичних партій та голови місцевих рад. Доля 375 осіб залишається невідомою. Представники місії ООН зафіксували окремі випадки використання терористами в якості заручників дітей, особливо сиріт та інвалідів [16].

Одним із найкричущіших випадків стало збиття 17.07.2014 р. авіалайнера Боїнг-777 авіакомпанії «Malaysian Airlines», що робив переліт за рейсом MH-17 «Амстердам – Куала-Лумпур» [1]; загинули всі 298 осіб, що перебували на борту [27]. Фактично одразу в західних ЗМІ цей злочин стали пов'язувати з бойовиками [14; 22, 2], адже ті незадовго до цього хизувались отриманням від РФ комплексу «Бук», одразу після катастрофи – збиттям українського транспортного літака, а місце падіння Боїнгу (околиці міста Торез) свідчить про збиття з території, що контролювали бойовики.

10.09.2014 р. міністр закордонних справ Великої Британії Ф. Геммонд звинуватив у загибелі пасажирів авіалайнера керівництво Росії, яке надало терористам відповідну зброю [18]. За 2 дні до цього з'явилась інформація про те, що ракетна система «Бук», з якої 17 липня був збитий MH-17, прибула з Росії і, скоріш за все, мала російський екіпаж [11]. Проведене організацією CORRECTIV [9] розслідування, результати якого опубліковані німецьким Spiegel у січні 2015 р. [23], свідчать про те, що цивільний літак збитий російськими військовими. Наразі розслідування триває.

13.03.2014 р. Уряд України подав до Європейського суду з прав людини міждержавну заяву проти

Російської Федерації, враховуючи події, які почалися на території Автономної Республіки Крим з кінця лютого та тривають і досі. Це зроблено на підставі статті 33 («Міждержавні справи») Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р [43]. У поданій міждержавній заяві і доповненнях до неї Україна вказує на порушення Росією прав, гарантованих ст. 2 («Право на життя»), ст. 3 («Заборона катування»), ст. 5 («Право на свободу та особисту недоторканність»), ст. 8 («Право на повагу до приватного і сімейного життя»), ст. 9 («Свобода думки, совісті і релігії»), ст. 10 («Свобода вираження поглядів»), ст. 11 («Свобода зібрань та об'єднання»), ст. 14 («Заборона дискримінації») Конвенції, ст. 1 Протоколу 1 («Захист власності»), ст. 2 Протоколу 4 до Конвенції («Свобода пересування») [8].

3.06.2014 р. Прем'єр-міністр України А. Яценюк заявив, що українська сторона подала до ЄСПЛ два позови – щодо анексії Криму і щодо відповідальності РФ перед Україною [44]. 8.07.2014 р. міністр юстиції П. Петренко повідомив, що на розгляді ЄСПЛ перебуває два позови від України до Росії у зв'язку з подіями у Криму і Донбасі. Перший позов стосується порушень прав військовослужбовців, журналістів. Міністр пояснив, що приблизно за місяць до того відомство подало до ЄСПЛ доповнення до цього позову, які стосувалися економічної частини вимог: «Сума – 1 трлн. 180 млрд. грн. Це ті збитки, які були вираховані за обмеження права користування майном. І вона навряд чи остаточна, враховуючи, що вищезазначена заява постійно оновлюється і доповнюється». За словами Петренка, йдеться про комплексну заяву, яка стосується компенсації збитків, заподіяних державі Україна російською стороною. Другий позов стосується вивезення дітей із території проведення спецоперації [35].

15.08.2014 р. міністр повідомив, що в рамках розгляду найбільшої справи, пов'язаної з військовою агресією і незаконною анексією Криму, ухвалено перше рішення – Росію зобов'язали вивести військовий контингент з території півострова.

Другий позов пов'язаний з викраденням терористами дітей-сиріт та їхніх вихователів, захоплених 12 червня в місті Сніжному Донецької області і незаконно переправлених в РФ [36].

Інші резонансні справи, які вже розглядає ЄСПЛ, стосуються двох громадян України – Н. Савченко та Х. Джемілева. Українську льотчицю Надію Савченко викрали бойовики, передали російській владі, що помістила її в слідчий ізолятор, відкривши проти неї кримінальну справу за нібито «причетність до загибелі російських журналістів І. Корнелюка та А. Волошина».

15.07.2014 р. Європейський суд з прав людини почав розгляд у справі Н. Савченко проти Росії, надавши їй пріоритетний статус. Президент Суду направив російському уряду питання про те, як і на яких підставах українка з'явилася у російському слідчому ізоляторі, і чому їй перешкоджали в зустрічі з консулом. ЄСПЛ зобов'язав російський уряд інформувати його про умови, в яких утримується Н. Савченко [7].

Обрання Н.Савченко народним депутатом України [13] не змінило позиції російської влади. 13.12.2014 р. льотчиця розпочала голодування, заявивши: «Своїм протестом – голодом – я хочу добитися здорового глузду від російської влади і совісті від слідчого комітету Росії. Є незаперечні докази моєї непричетності і невинуватості у тих злочинах, в яких мене звинувачують» [37].

У липні 2014 р. до Європейського суду за підтримки Української Гельсінської спілки з прав людини (УГС) була подана заява в інтересах українських військових, які перебувають у полоні терористів. Цій заяві надано статус пріоритетної. В документі зазначено, що територію, де захопили солдат, контролюють терористи «ДНР», які, в свою чергу, є агентами Російської Федерації, бо отримують фінансування, матеріально-технічне забезпечення і зброю від РФ. Отже, вся відповідальність за життя та здоров'я полонених лягає на Росію як державу, що контролює терористів. Правозахисники просили Суд вжити термінових заходів та зобов'язати РФ негайно випустити з полону українських військових.

4.08.2014 р. УГС повідомила, що військових, які перебували в полоні і щодо яких була подана заява до Європейського суду з прав людини, відпустили. Як відзначив директор зі стратегічних справ УГС М. Тарахало: «Спостерігається тенденція – військових, щодо яких подані заяви до Європейського суду, терористи відпускають. Можливо, це збіг, та, можливо, що таку вказівку терористам дає Росія після отримання повідомлення з Євросуду» [39].

Так званий «Мінський процес» не змінив ситуації щодо прав людини на окупованих територіях. Це підтверджується даними Моніторингової місії Управління Верховного комісара ООН з прав людини [26]. Так, у Доповіді Управління від 16.09.2014 р. вказано про створення бойовиками «військових трибуналів» та застосування смертної кари, вбивства ними мирного населення, перешкоджання з їхнього боку тим, хто намагається залишити зону конфлікту, примусовий «марш» близько 50 українських бранців, під час якого їх було піддано фізичному та моральному приниженню, про позбавлення жителів у районах, що безпосередньо постраждали від насильства, можливості реалізувати фундаментальні права людини [17].

У доповіді від 15.11.2014 р., серед іншого, зазначено: «...ситуація у Східній Україні залишається дуже й дуже важкою. Спостерігається ціла низка порушень і зловживань у сфері прав людини, включаючи безцеремонні страти, тортури, свавільні утримання в одиночному ув'язненні, примусову працю, статеве насильство, а також руйнування і незаконне захоплення власності. Відбувається повний розвал законності та правопорядку... Йдеться про тисячі зниклих людей, частина з них знаходиться в одиночному ув'язненні, частина – вбита і знаходиться в масових похованнях» [41]. Важливим є визнання Управлінням Верховного комісара ООН з прав людини того, що постійна присутність військовослужбовців з Російської Федерації безпосередньо впливає

на ситуацію з правами людини на сході України [19].

Наведене свідчить, що військова агресія РФ на сході України супроводжується відкритим терором проти мирного населення, і, відповідно, грубими, системними та масовими порушеннями Росією прав людини і основних свобод, передбачених положеннями Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. та протоколами до неї [3], Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. [25] Відомо і про порушення положень Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р. [4], Конвенції про права дитини 1989 р. [6], Конвенції ООН про права інвалідів 2006 р. [5] тощо.

Принцип поваги основних прав і свобод людини, як основний принцип міжнародного права, набуває все більшого значення у зв'язку із загальним визнанням того, що однією з основних функцій держави є забезпечення дотримання прав людини, в тому числі і як фундаменту міжнародних відносин.

Проїшовши тривалий період становлення, вказаний принцип був закріплений, як самостійний міжнародно-правовий принцип, Гельсінським заключним актом НБСЄ 1975 р., однак вагому роль у цьому процесі відіграли Загальна декларація прав людини 1948 р., міжнародні пакти про основні права людини 1966 р., інші універсальні та регіональні договори загального та спеціального аспектів дії (до середини 70-х рр. XX ст. функціонувало понад 200 багатосторонніх договорів у сфері захисту прав та свобод людини).

Висновки. Аналіз подій, пов'язаних із агресією Російської Федерації проти України, демонструє, що вони супроводжуються грубими, системними, масовими порушеннями практично усіх основних прав людини – права на життя, заборони катувань, права на свободу та особисту недоторканність, заборони дискримінації, права на ефективні засоби правового захисту, на справедливий судовий розгляд, на повагу до приватного і сімейного життя, на недоторканність житла, свободи думки, совісті і релігії, свободи вираження поглядів, зборів і об'єднань, права на освіту, на самовизначення, на вільні вибори, свободи пересування, заборони вислання громадян. Йдеться як про індивідуальні права мешканців АР Крим, Донецької і Луганської областей, українців у Російській Федерації, так і про колективні права кримських татар як корінного народу півострова, та українців як національної меншини у РФ.

Відповідно до норм міжнародного права Росія як держава відповідальна за порушення прав людини не лише її органами влади, посадовими особами, армією та спецслужбами у Криму та на сході України, вчинені ними при окупації цих частин території нашої держави, а й «самообороною Криму» і «ополчення» у Донецькій та Луганській областях.

Аналіз відповідних міжнародно-правових норм дозволяє стверджувати, що у Російській Федерації не було жодних юридичних підстав ані для будь-яких обмежень прав людини, ані для відступу від своїх

зобов'язань за міжнародними договорами у сфері захисту прав людини.

Співставлення дій РФ зі змістом обов'язків, покладених на державу згідно із принципом поваги прав людини, дозволяє стверджувати про порушення Росією практично усіх із них (поважати усі права людини та основні свободи, незалежно від статі, раси, мови, релігії чи інших ознак; сприяти розвитку та ефективній реалізації громадянських, політичних, економічних, соціальних, культурних та інших прав

і свобод; поважати права національних меншин, забезпечувати їм можливість користуватись правами людини та основними свободами, захищати їхні законні інтереси; дотримуватись норм міжнародних договорів, у яких містяться зобов'язання держави щодо захисту прав людини та основних свобод; притягати до відповідальності осіб, винних у порушенні прав людини; забезпечувати постійну та неухильну повагу цих прав і свобод у відносинах з іншими державами тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Borger J., Topham G. MH-17 destroyed in instant by «number of high-energy objects» // The Guardian. – 09.09.2014.
2. British Government Joins US In Blaming Pro-Russian Separatists For Attack On MH17.
3. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocols № 11 and № 14 and Protocols // Council of Europe. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/005.htm>.
4. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women 1979 // United Nations, Treaty Series, vol. 1249. – 13 p.
5. Convention on the Rights of Persons with Disabilities 2006 // United Nations, Treaty Series. – vol. 2515, I-44910. – P. 244.
6. Convention on the Rights of the Child 1989 // United Nations, Treaty Series, vol. 1577, 3 p.
7. ECHR sends inquiry to Russia concerning Ukrainian pilot Savchenko case // Interfax report. – 16.07.2014.
8. European Convention on Human Rights // European Court of Human Rights, Council of Europe. – Strasbourg, 2008. – 30 p.
9. Flight MH17: searching for the truth. Investigation // CORRECTIV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mh17.correctiv.org/english/>.
10. Huffington Post. – 18.07.2014.
11. Images Show the Buk that Downed Flight MH17, Inside Russia, Controlled by Russian Troops // Bellingcat. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bellingcat.com/news/uk-and-europe/2014/09/08/images-show-the-buk-that-downed-flight-mh17-inside-russia-controlled-by-russian-troops/>.
12. Jakavicius-Grimalauskas L. Lithuanian government announces the murder of his Honorary Consul in Luhansk // Foreign Policy News. – 24.08.2014.
13. Pilot Savchenko gets parliamentary mandate // KyivPost. – 25.11.2014.
14. Putin killed my son, says distraught dad // Daily Mail. – 19.07.2014.
15. Report on the human rights situation in Ukraine // Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. – 15.07.2014. – 65 p. – P. 9.
16. Report on the human rights situation in Ukraine (17 August 2014) // Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. – 2014. – P. 9–12.
17. Report on the human rights situation in Ukraine 16 September 2014 // Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. – 2014. – P. 3, 5, 15–16.
18. Russia has become «global pariah» over Ukraine crisis // Independent. – 10.09.2014.
19. Serious human rights violations persist in eastern Ukraine despite tenuous ceasefire // UN Human Rights Office. – 20.11.2014.
20. Shuster S. Exclusive: Meet the Pro-Russian Separatists of Eastern Ukraine // Time. – 12.05.2014.
21. Simon Ostrovsky on His Kidnapping, Detainment, and Release // VICE News. – 28.04.2014.
22. Sparrow A., Borger J. Cameron tells Putin shooting down of MH17 was «unacceptable» // The Guardian. – 20.07.2014.
23. Todesflug. Wer Warum Schloss // Spiegel. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.spiegel.de/static/happ/panorama/2015/mh17/v0/pub/index.html#1>.
24. Ukraine: Rebel Forces Detain, Torture Civilians. Dire Concern for Safety of Captives // Human Rights Watch. – 28.08.2014. – 15 p.
25. United Nations Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment 1984 // United Nations, Treaty Series. – Vol. 1465. – 1984. – 85 p.
26. UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine // United Nations in Ukraine official site. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/en/information-centre/news/1870>.
27. Walker S., Branigan T. Malaysia Airlines flight MH17 crashes in east Ukraine // The Guardian. – 17 July 2014.
28. В Днепропетровске опубликовали списки пленных солдат и мирных жителей из зоны АТО // Сайт города «Днепропетровск» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.056.ua/article/604132>.
29. В Донецке боевики «ДНР» продолжают грабить и угонять авто // Сегодня. – 02.07.2014.
30. В Славянске нашли могильник мирных жителей: боевики их пытали, резали, сжигали заживо // Українська газета. – 21.07.2014.
31. Диверсанти у Слов'янську викрали авто охоронної фірми та розстріляли її охоронця // Українська правда. – 15 квітня 2014.
32. Заложник ДНР: боевики из Славянска расслаблялись, пытая пленных // Обозреватель. – 18.06.2014.
33. Заява в. о. Президента України, Голови Верховної Ради України Олександра Турчинова України // Міністерство закордонних справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://libya.mfa.gov.ua/ua/press-center/news-from-ukraine/796-statement-of-acting-president-chairman-of-the-verkhovna-rada-of-ukraine-oleksandr-turchynov>.
34. Казимирський С. Допит терориста з ДНР – про вбивства і згвалтування // Преса України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uapress.info/uk/news/show/32628>.
35. Мосейчук В. Уряд подав за анексію Криму позов на 1,2 трлн грн, але забув про землю // Дзеркало тижня. Україна. – № 25. – 11.07.2014.
36. Росія відповість перед Європейським Судом за викрадення заручників в Слов'янську // Заява Української Гельсінської Спілки з прав людини. – 08.07.2014.
37. Савченко продовжує голодування // Повідомлення Радіо «Свобода». – 12.01.2015.

38. Терористи заявляють, що спостерігачі ОБСЄ знаходяться у Сєвєродонецьку як заручники // Повідомлення УНІАН. – 08.06.2014.
39. Українських військових, справа яких знаходиться на пріоритетному розгляді в Європейському Суді, відпустили з полону // Заява Української Гельсінської спілки з прав людини. – 4.08.2014.
40. У Слов'янську терористи розстрілюють людей // Українська правда. – 13 квітня 2014.
41. Шаманська А. Порушники прав людини на Донбасі користуються безкарністю – ООН // Радіо «Свобода». – 20.11.2014.
42. Шевченко В. Заручники угруповання «ЛНР» розповідають про тортури // Радіо «Свобода». – 03.06.2014.
43. ЄСПЛ розпочав розгляд заяви України щодо анексії Криму Росією // Повідомлення УНІАН. – 16.07.2014.
44. Яценюк А.: «Україна подала на Росію два позови до ЄСПЛ» // Еспресо [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://espresso.tv/news/2014/06/03/yacenyuk_ukrayina_podala_na_rosiyu_dva_pozovy_do_yespl